

УДК [332.122:911.375](477.81)

Кушнірецька О.В.

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті аналізується актуальний стан поселенської мережі та особливості розвитку урбанізаційних процесів у Рівненській області. Визначається роль у міській поселенській мережі та системі макроекономічних показників області обласного центру, як вагомого осередку фінансово-економічного, соціально-культурного, працересурсного потенціалу, що формує значні доцентрові трудові, фінансові, інвестиційні потоки. Окреслюються прогноз та заходи щодо перспектив розвитку поселенської мережі регіону.

Ключові слова: урбанізаційні процеси, урбанізація, місто, регіон, розвиток.

Постановка проблеми. Цивілізаційний розвиток на рубежі ХХ-ХХІ ст. характеризується процесами інтенсифікації урбаністичного освоєння простору. Динамічні процеси трансформації міського простору засвідчують, що місто у сучасних реаліях є не лише ресурсом, сприятливим для розвитку людини та соціуму, але й епіцентром розвитку руйнівних конфліктогенних тенденцій, що ставлять під сумнів можливості повноцінної життєдіяльності та відтворення фізично та ментально здорового населення. В Україні протягом багатьох років відбувалося зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства, тобто процес урбанізації. Зміцнення ролі та значення міст у регіональних поселенських мережах пов'язано із концентрацією у них мережі владних, управлінських, соціально-економічних, духовно-культурних, науково-освітніх інституцій та цільних фінансово-інформаційних потоків, а також, зумовленою даним фактом, локалізацією значних об'ємів людського капіталу. Рівнобіжно з процесами концентрації та зростання вагомості міст відбуваються процеси просторово-функціональної експансії міст на прилеглу територію, що супроводжується не лише зростанням доцентрових виробничо-господарських та трудових потоків, що є наслідком виникнення центрально-периферійних дисбалансів та, як наслідок, погіршення умов проживання як сільського, так міського населення регіону. У зв'язку з цим актуалізуються питання вивчення просторово-структурних характеристик процесів урбанізації з метою майбутнього напрацювання перспективних напрямків регулювання урбанізаційних процесів в регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому вирішенню питань теоретико-методологічного обґрунтування та аналізу предметних аспектів урбанізаційних процесів присвячені численні праці відомих науковців, зокрема таких, як Ф.Д. Заставний, Л.М. Корецький, Т.М. Качала, Ю.І. Пітюренко, А. В. Степаненко, О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук, С.Л. Шульц тощо. Однак не дивлячись на досить ґрунтовне опрацювання тематики, на даний час залишається мало дослідженим спектр питань, пов'язаних із специфікою сфери розвитку урбанізаційних процесів у розрізі окремих регіонів.

Формулювання цілей статті. У зв'язку із цим постає питання ідентифікації існуючих передумов, характеристик та особливостей розвитку урбанізацій-

них процесів у Рівненській області з метою окреслення можливих заходів щодо перспектив розвитку поселенської мережі даного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, розвиток урбанізаційних процесів супроводжується процесами акумуляції на урбанізованих територіях фінансово-економічного, соціально-демографічного, культурного, науково-освітнього потенціалу, тому сучасні проблеми регіонального та муніципального розвитку концентруються в площині пошуку оптимального варіанту акумулювання та розподілу даних потенціалів в розрізі сукупності міських та сільських поселень регіону з огляду на їх різноманітність за критерієм величини, людності, функціональної ваги, управлінської значимості тощо. У зв'язку з цим, першочерговим етапом на шляху напрацювання перспективної політики урбанізаційного розвитку регіону є виявлення стану та тенденції розвитку його поселенської мережі.

Структура населення Рівненської області за типом поселення характеризується переважанням сільського населення. На 1 січня 2014 року питома вага міського населення області складала 47,77 %, а сільського населення - 52,23 % (в той час, як загальноукраїнське співвідношення міського і сільського населення складало 68,98 % до 31,02 %). За показником чисельності міського населення у загальній структурі населення область входить у п'ятірку областей України із найнижчою концентрацією міського населення (поступаючись Тернопільській (44,27%), Івано-Франківській (43,47%), Чернівецькій (42,73%), Закарпатській (37,15%) областям) [1]. У 2013 р. у Рівненській області проживало 553, 08 тис. осіб міського населення, що становило лише 1,76 % міського населення України (табл. 1). Займаючи територію у 20,1 тис км² (3,3 % території держави), Рівненська область має один з найнижчих показників щільності населення (57,7 осіб на 1 км²).

Міське населення Рівненської області концентрується у 11 містах (із загальної кількості міст 10 - становлять малі міста, та 1 - велике місто – м. Рівне) та 16 селищ міського типу, які складають 2,4 % міст та 1,8 % селищ міського типу України. Територіальна локалізація міст у Рівненській області характеризується низькими показниками у відношенні території, оскільки на міські землі припадає лише 1,23 % загальної площі області. Із загальної площі міських земель Рівненської області на малі міста припадає 77 % міських земель області, а на обласний центр - 23 %. Місто Рівне концентрує лівову частку міського населення та п'яту частину наявного населення області.

© Кушнірецька Оксана Василівна, кандидат економічних наук, науковий співробітник сектору просторового розвитку ДУ «Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», м. Львів, e-mail: okushniretska@gmail.com

Питома вага міського населення за окремими категоріями міст Рівненської області

Показник	Роки	
	2001	2013
Загальна чисельність міського населення, тис. осіб	555,9	553,082
Чисельність населення в розрізі різних категорій міст, тис. осіб		
малі міста - до 50 тис. осіб	218,273	220,714
середні міста - 50-100 тис. осіб	-	-
великі міста - 100-500 тис. осіб	248,813	250,333
дуже великі міста - 500-1000 тис. осіб	-	-
міста мільйонники - понад 1 млн. осіб	-	-
Питома вага різних категорій міст за чисельністю населення, %		
малі міста - до 50 тис. осіб	39,26	39,91
середні міста - 50-100 тис. осіб	-	-
великі міста - 100-500 тис. осіб	44,76	45,26
дуже великі міста - 500-1000 тис. осіб	-	-
міста мільйонники - понад 1 млн осіб	-	-
Загальна кількість міст	11	11
В т.ч.:		
малі міста - до 50 тис. осіб	10	10
середні міста - 50-100 тис. осіб	-	-
великі міста - 100-500 тис. осіб	1	1
дуже великі міста - 500-1000 тис. осіб	-	-
міста мільйонники - понад 1 млн осіб	-	-
Площа міських земель в розрізі різних категорій міст (тис. км ²)		
малі міста - до 50 тис. осіб	0,239	0,247
середні міста - 50-100 тис. осіб	-	-
великі міста - 100-500 тис. осіб	0,058	0,058
дуже великі міста - 500-1000 тис. осіб	-	-
міста мільйонники - понад 1 млн осіб	-	-

Джерело: розроблено автором за Чисельність наявного населення України на 1 січня 2013 року [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – 112 с. та даними за даними Головного управління статистики у Рівненській області.

Зокрема, станом на 2013 рік чисельність наявного населення м. Рівного становила 250,3 тис. осіб, що складало, відповідно, 45,26 % міського населення та 22 % наявного населення Рівненської області [2]. Займаючи територію лише у 58 км² (0,29 %), м. Рівне має найвищий обласний показник щільності населення, а саме, 4316 осіб на км².

У 2013 році на малі міста Рівненської області (мм. Дубно, Кузнецовськ, Острог, Березне, Дубровиця, Здолбунів, Корець, Костопіль, Радивилів, Сарни) припадало 39,91 % загальної чисельності міського населення області, а 16 селищ міського типу концентрували 14,83 % міського населення області.

За період 2001-2013 рр. загальна чисельність міського населення Рівненської області скоротилась на 2,8 тис. осіб, що загалом відображає загальнообласний тренд абсолютного скорочення чисельності населення за аналізований період.

Показникам чисельності наявного населення Рівненської області була притаманна стала спадна тенденція до 2009 р., після якого чисельність області почала помірно зростати. У відношенні міського населення Рівненської області спадна тенденція у зміні

чисельності наявного населення була характерна лише до 2005 р., а з 2006 р. спостерігається позивний приріст кількості міського населення. Зокрема, за період 1995-2005 рр. чисельність міського населення області скоротилась із 568,1 тис. осіб до 546,3 тис. осіб, а з 2006 року до 2013 р. (табл.2) відповідно зросла з 546,5 до 553,6 тис. осіб.

Прогресивна динаміка урбанізаційних процесів у Рівненській області відображається зростанням показників інтенсивності урбанізації в регіоні. Так, за період 2006-2013 рр. коефіцієнт інтенсивності урбанізації Рівненської області зазнав чотирикратного збільшення із 0,4 у 2006 році до 1,59 у 2013 р. Показник рівня урбанізації Рівненської області за період 2006-2013 рр. зріс з 47,25 % до 47,81 %. Помірний характер динаміки коефіцієнта інтенсивності урбанізації в регіоні протягом 2006-2013 рр. засвідчує процес завершення у ньому третьої урбанізаційної стадії та переходу до четвертої, агломераційно-субурбанізаційної стадії.

Позитивна динаміка у зростанні чисельності міського населення Рівненської області забезпечується високими показниками народжу-

ваності у міських поселеннях, які статистично «перекривають» від'ємні значення міграційного скорочення населення. За статистичними даними 2012 - 2013 рр. у розрахунку на 1000 осіб наявного населення по міських поселеннях Рівненської області загальний приріст населення склав 1,5, в

той час, як природний приріст становив 4,0 (максимальне позитивне значення за даним показником серед міських поселень України), а від'ємне сальдо міграції -2,5 (максимальне негативне значення за даним показником серед міських поселень України).

Таблиця 2

Динаміка показників розвитку урбанізаційних процесів у Рівненській області

Показник	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Чисельність наявного населення на кінець року, тис. осіб	1156,5	1154,4	1152	1151	1151,6	1152,5	1154,2	1156,9
в т.ч.: міського	546,5	547,3	547,8	548,6	550,2	551,1	552,3	553,1
сільського	610	607,1	604,2	602,4	601,4	601,4	601,9	603,8
Рівень урбанізації, % (частка міського населення в загальній чисельності)	47,25	47,41	47,55	47,66	47,78	47,82	47,85	47,81
Темпи росту чисельності міського населення, %	99,96	100,15	100,09	100,15	100,29	100,16	100,22	100,14
Коефіцієнт інтенсивності урбанізації	0,4	0,74	1,04	1,27	1,53	1,61	1,69	1,59

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Рівненській області.

Таблиця 3

Динаміка розвитку основних соціально-економічних показників м. Рівне

Показник	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Рівень зареєстрованого безробіття (на кінець року), %	1,9	1,9	2	1,9	2,1
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	1692	2019	2271	2602	2880
Рентабельність операційної діяльності підприємств, %		0	4,9	-5,8	
Питома вага збиткових підприємств	44,4	47,3	41,3	47,3	
Вантажооборот автомобільного транспорту, млн.ткм	521	585,1	667,2	749,8	689,4
Пасажирооборот автомобільного транспорту загального користування, млн.пас.км	85	80,3	96,2	84,4	95,2
Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення населення), на 1000 осіб	-1,3	-2	-2,9	-4	-5,2
Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн.	10313,5	16356,8	21088,2	21501,4	19509,5
Інвестиції в основний капітал на одну особу, тис. грн.	2679,1	1704	3435,7		
Введення в експлуатацію житла в розрахунку на 10000 населення, м2 загальної площі	2123	1955	2604	2632	2824,6
Забезпеченість населення житлом у розрахунку на одного мешканця, м2 загальної площі	18	18,1	18,1	18	
Прямі іноземні інвестиції на одну особу (на 1 січня року, наступного за звітним), дол. США	559,6	542,1	519,7	577,8	649,6
Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, грн.	9037	10350	13330	14547	15915
Кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10000 населення (на початок навчального року), осіб	1840	1717	1577	1459	
Кількість лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10000 населення	2370	2331	2332	2298	
Кількість середнього медичного персоналу у розрахунку на 10000 населення	193,4	192,6	192,1	186,5	
Частка інноваційно активних підприємств, у % до загальної кількості промислових підприємств	15,2	17,1	17,4	20	25
Частка обсягу інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	1,2	0,8	1,3	0,7	0,7

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Рівненській області.

Таблиця 4

Частка обласного центру за окремими соціально-економічними показниками Рівненської області

Показник	Роки														
	2009			2010			2011			2012			2013		
	область	обласний центр	питома вага обласного центру в регіоні	область	обласний центр	питома вага обласного центру в регіоні	область	обласний центр	питома вага обласного центру в регіоні	область	обласний центр	питома вага обласного центру в регіоні	область	обласний центр	питома вага обласного центру в регіоні
Кількість наявного населення (на 1 січня), тис. ос.	1150,962	248,998	21,634	1151,624	249,582	21,672	1152,526	249,84	21,678	1154,256	250,174	21,674	1156,868	250,333	21,638
Площа, тис.км2	20,1	0,058	0,29	20,1	0,058	0,29	20,1	0,058	0,29	20,1	0,058	0,29	20,1	0,058	0,29
Щільність населення, ос./км2	57	4293	-	57	4303	-	57	4308	-	57	4313	-	58	4316	-
Середньорічна кількість найманих працівників, тис. ос.	220,2	77,6	35,2	214,3	77,9	36,4	211,3	76,3	36,1	208,8	78,9	37,8	199,7	74,5	37,3
Капітальні інвестиції, тис. грн.				1937089	664007	34,28	2565835	1184746	46,17	2770912	1077133	38,87	2837341	1215679	42,84
Введення в експлуатацію загальної площі житла, тис.м2	98,3	52	52,9	206,6	48	23,23	228,6	64	27,99	239,049	65	27,168	269,452	69,7	25,867
Обсяг виконаних будівельних робіт (у фактичних цінах), млн. грн.	916,42	251,1	27,4	1092,95	467,8	42,8	887,58	548,5	61,8	1525,5	1214,3	79,6	1350,2	770,4	57,06
Фінансовий результат до оподаткування, млн.грн.	-859,4	-711,212	83,42	-446,7831	-273,27	61,16	271,7209	283,6102	104,38	-951,2715	-816,4242	85,82	-1674,439	-867,102	51,78
Перевезення вантажів автомобільним транспортом, тис. т	17167	2678,3	15,6	13744,4	2039,6	14,84	14679,6	2105,7	14,34	13733,4	1626,2	11,84	13410,4	1150,8	8,58
Перевезення пасажирів автомобільним транспортом, млн. пас.	91,6	6,7	7,31	94	6,4	6,8	97,9	6,7	6,8	96	5,3	5,5	99	6,4	6,46
Роздрібний товарооборот п-в, млн. грн.	3793,1	2253	59,4	4388,9	2584,3	58,9	5545,2	3332,4	60,1	6233,5	3641	58,4	6667,5	3980,4	59,69
Товарооборот ресторанного господарства, млн. грн.	166,8765	27,1191	16,3	181,1326	28,195	15,6	219,017	31,028	14,2	315,6568	46,2653	14,7		51,7	
Кількість об'єктів роздр. торгівлі, од.	1611	369	22,91	1615	415	25,7	1627	437	26,86	1604	445	27,74	1479	421	28,46
Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.	2293,8	1600,31	69,77	2578,9	1812,432	70,23	3042,9	2204,875	72,46	2969,4	2197,488	74		2225,4	
Кількість суб'єктів СДРПОУ, од.	18937	8759	46,25	19464	8975	46,11	20084	9268	46,12	20438	9215	45,08	20570	9273	45,01
Прямі іноземні інвестиції (на початок року), млн. дол. США	304,4	139,3	45,76	307,6	137,6	44,73	309,2	133,5	43,18	280,4	128,2	45,72	296,9	139,3	46,92
Загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості, млн. грн.	21,1853	3,7415	17,66	37,87999	28,6934	75,75	53,2293	42,6455	80,12	47,8735	30,3799	63,46		15628,3	

У найбільш чисельному місті Рівненської області, м. Рівному, коефіцієнт міграційного приросту населення (на 1000 осіб) у 2013 р. склав від'ємне значення у розмірі -5,2, на противагу 2009 року, коли він становив -1,3. В той же час коефіцієнт народжуваності на 1000 наявного населення за останні десять років коливався від найменшого значення 10,1 у 2005 р. до 12,6 у 2012 р. Таким чином, динаміка розвитку міської поселенської мережі Рівненської області найбільшою мірою обумовлюється природними чинниками зростання народжуваності міського населення та міграційно обумовленими процесами депопуляції.

Характерними ознаками сучасного етапу урбанізаційних процесів у Рівненській області є зростання ролі обласного центру у міській поселенській мережі та системі макроекономічних показників області. Обласний центр, як вагомий осередок фінансово-економічного, соціально-культурного, працересурсного потенціалу, формує значні доцентрові трудові, фінансові, інвестиційні потоки, що зокрема проявляється у зростанні багатьох соціально-економічних показників розвитку м. Рівного (табл.3,4).

Концентруючи п'яту частину чисельності населення області (у 2013 р. питома вага обласного центру у регіоні за показником чисельності наявного населення складала 21,64 %), м. Рівне є центром реалізації трудового потенціалу для більш як третини населення регіону. Зокрема, у 2013 році середньорічна кількість найманих працівників в обласному центрі становила 74,5 тис. осіб, що відповідало питомій вазі у 37 % від загальнообласного показника. Виробничу діяльність в обласному центрі здійснювали на початок 2013 р. 2443 підприємства (0,7 % загальної кількості підприємств по Україні); кількість великих підприємств становила 3 одиниці (0,4 % загальноукраїнського показника). У м. Рівному станом на 2013 р. концентрувалося 9273 суб'єкти ЄДРПОУ, що відповідало 45% загальнообласного показника [3]. В обласному центрі здійснюється майже 60 % роздрібного товарообороту підприємств області, реалізовується понад 70 % обсягу послуг та

понад 55 % обсягу виконаних будівельних робіт, та загалом формується понад 80 % (у 2013 р. – 52 %) фінансового результату діяльності підприємств регіону до оподаткування.

В економіці обласного центру в 2013 р. було освоєно 43 % обсягу капітальних інвестицій області та залучено 47 % загальнообласного показника прямих іноземних інвестицій (139,3 млн. дол. США). За даним відносним показником у період 2011-2013 рр. відбулося зростання на 3,74 % з 43,18 % у 2011 р. до 46,92 % у 2013 р. За період 2004-2013 рр. обсяги прямих іноземних інвестицій на одну особу обласного центру зросли майже у 2,5 рази (з 273 дол. США у 2004 р. до 650 дол. США у 2013 р.) [2,3]. Зростання обсягів іноземного інвестування в області загалом та обласному центрі зокрема позитивно впливає на динаміку ряду соціально-економічних показників регіону та сприяє його розвитку на інноваційній основі. Так, за період 2004-2013 рр. у м. Рівному зросла частка інноваційно активних промислових підприємств у загальному числі промислових підприємств з 14,1 % у 2004 р. до 25 % у 2013 р., а також частка промислових підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію у загальній кількості промислових підприємств з 14,1 % у 2004 р. до 18,4 % у 2013 р; відбулося зменшення частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції з 3,5 % у 2004 р. до 0,7 % у 2013 р.

Актуальні тенденції розвитку урбанізаційних процесів у Рівненській області згідно даних Головного управління статистики у Рівненській області дозволили здійснити їх перспективний прогноз за показниками рівня урбанізації та чисельністю міського населення регіону (рис.1,2).

Прогноз засвідчив, що рівень урбанізації Рівненської області поступово спадатиме, що пов'язано із перспективним скороченням чисельності населення загалом, та міського зокрема. Очікується зростання чисельності міського населення, що відобразить прагнення більшості населення регіону оселятись у

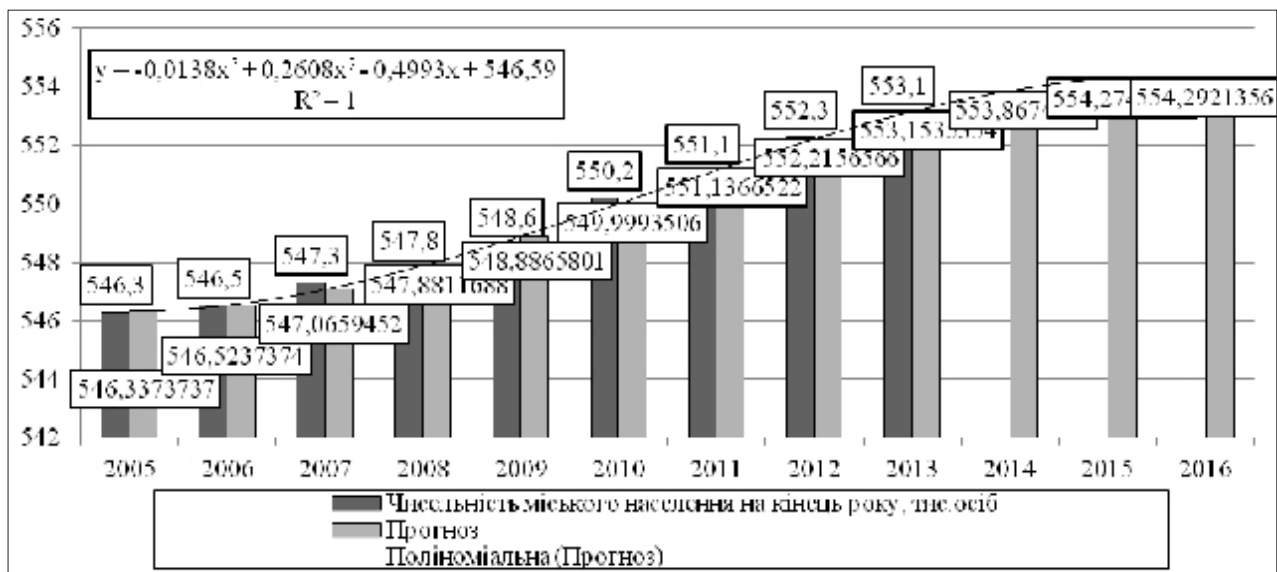

Рис.1 Прогноз чисельності міського населення у Рівненській області до 2016 р. (за поліноміальною функцією)

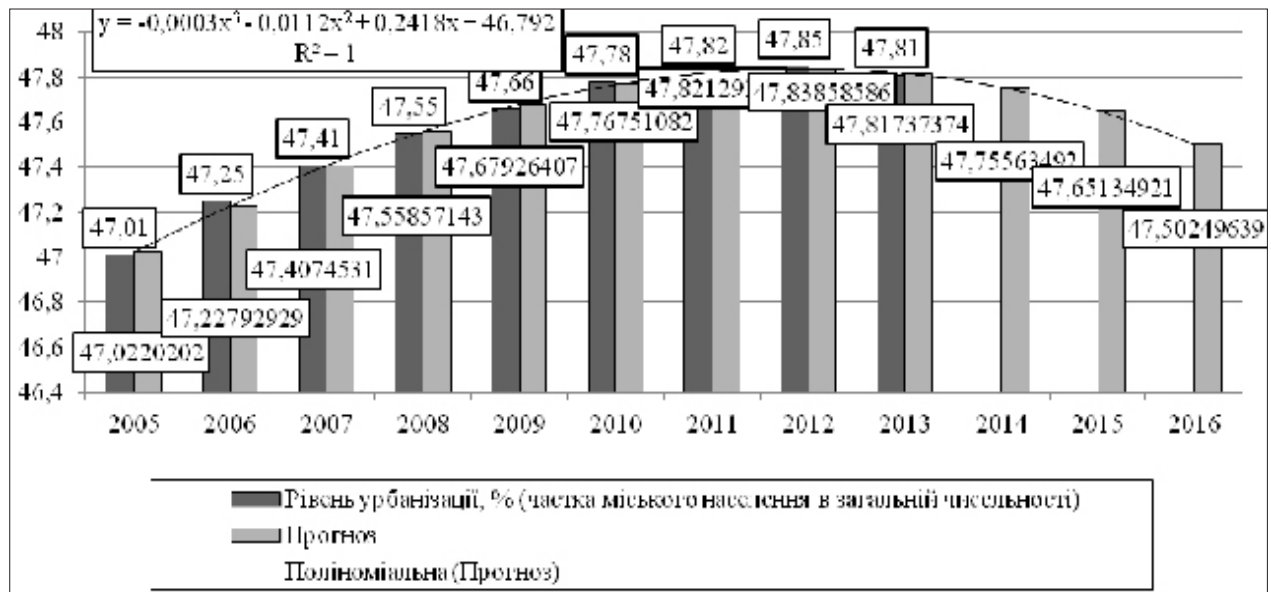

Рис.2 Прогноз розвитку рівня урбанізації Рівненської області до 2016 р. (за поліноміальною функцією)

містах як найбільш привабливих та комфортних середовищах життєдіяльності у сучасних реаліях України. Очікуване зростання чисельності міського населення регіону перспективно здатне генерувати низку конфліктів соціально-економічного, культурного, інфраструктурного, екологічного характеру, що вимагатиме від регіональних та місцевих органів влади та органів самоврядування вироблення своєчасних стратегічних та тактичних дій для їх попередження та усунення. Зокрема, урбаністично обумовленими проявами конфліктогенності міського середовища є такі, як просторова сегрегація бідних міських гетто, розростання приміських житлових нетрів та етнічних анклавів робочого класу, класова поляризація, контрастність та поляризація структури зайнятості населення тощо[4]. Високоурбанізованим територіям притаманний також високий ступінь поляризації характеру та міцності міжособистісних відносин, формалізація особистісних відносин, послаблення моральних принципів, зниження глибини міжособистісних контактів. Яскравими проявами загострення конфліктогенності міського простору є зростання показників девіантної соці-

лізації у містах. Зокрема, високоіндустріалізованим та урбанізованим територіям притаманні високі показники злочинності (згідно ранжування регіонів України за показниками рівнів коефіцієнтів злочинності станом за 1995-2010 р. у п'ятірку лідерів входили такі регіони, як Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Запорізька області тощо) [1].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для вдосконалення і реалізації концепції розвитку урбанізованих територій необхідно здійснювати стратегічні та тактичні кроки нормативно-правового та регуляторного характеру щодо: зростання рівня благополуччя міських мешканців та скорочення соціальних розривів порівняно із сільським населенням; покращення екологічної ситуації у містах; розвитку сфери та структурного перерозподілу надлишкового трудового потенціалу у містах; вироблення виваженої екологічно та архітектурно узгодженої девелопментської політики міського розвитку та побудови стійких містобудівних комплексів; вдосконалення соціальної інфраструктури урбанізованих територій тощо.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Населення України за 2013 рік: [демографічний щорічник] / Державна служба статистики України.- Київ, 2014. – 296 с.
2. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2013 року [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – 112 с.
3. Статистичний збірник Рівне – 2012 / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Рівненській області – Рівне, 2013. – 163 с.
4. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. Редактор В.С. Кравців. – Львів, 2015. –246 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
5. Злочинність в Україні: [стат. збірник] / Державна служба статистики України. – Київ, 2011. – 117 с.

Одержано 15.03.2015 р.